

Recenzja

Iwona Czaja-Chudyba

PO LATACH TRAUMY — PSYCHOLOGICZNE NASTĘPSTWA REPRESJI POLITYCZNYCH W POLSCE W LATACH 1944–1956

Kraków 2018, Wydawnictwo Naukowe UP, stron 263.

Rozważając kwestię zasadności i potrzeby opublikowania recenzowanej książki warto uwzględnić kilka problemów ogólniejszej natury. I tak trudno nie dostrzec, iż monografia jest nowatorskim w polskiej rzeczywistości studium, w którym Autorka podjęła się opisu złożonych i skomplikowanych mechanizmów specyficznego pourazowego stresu, którego doświadczały osoby ocalałe z represji politycznych totalitaryzmu. Lata 1944–1956 w Polsce nosiły znamiona takiego systemu, a sytuacja więźnia politycznego tego okresu mogła być uznana za ekstremalną. Monografia dotyczy odległych konsekwencji zdarzeń i sytuacji ekstremalnych, włącza się także w nurt rozważań na temat jednostek będących ofiarami wydarzeń historycznych.

Problem badawczy, którego realizacji podjęła się Pani Iwona Czaja-Chudyba, zasługuje na akceptację i jednoznacznie pozytywną ocenę. Trudno też nie podkreślić, iż w polskich warunkach Jej badania są z jednej strony unikalne i pionierskie, z drugiej — bardzo ważne społecznie. Pomimo iż metodologia badawcza pracy jednoznacznie określa ją jako pracę psychologiczną, trudno abstrahować od jej *stricte* historycznych walorów. Już w tym miejscu warto podkreślić, iż Autorka jest z wykształcenia zarówno historykiem, jak i psychologiem, co w efekcie pozwoliło na umiejętne połączenie dwóch ważnych perspektyw — tej psychologiczno-psychiatrycznej, uwzględniającej szeroką metodologię stresu pourazowego, oraz historycznej, będącej odtworzeniem losów tych obywateli naszego państwa, którzy w latach 1944–1956 byli represjonowani w związku z prowadzeniem działań wymierzonych przeciwko ówczesnemu obcemu, narzuconemu i niedemokratycznie ukształtowanemu państwu. Praca stanowi także umiejętne połączenie ważnych, preferowanych w nauce i komplementarnie traktowanych metodologicznych założeń czy podejść. Z jednej strony chodzi o uwzględnienie analizy jakościowej porządkującej i precyzyjnie opisującej charakter indywidualnych traumatycznych doświadczeń badanych oraz z drugiej, analizy ilościowej, będącej efektem zastosowania przez Autorkę psychologicznych narzędzi pomiaru, tj. narzędzi psychometrycznych (testów). Trudno też w tym miejscu oprzeć się ogólniejszej refleksji, iż o ile osoby poszkodowane przez hitlerowski totalitaryzm doczekały się w Polsce wielu psychologicznych badań i opracowań, to liczba systematycznych studiów na temat ofiar systemu komunistycznego jest raczej skromna i nie zawsze spełniają też one standardy naukowe. Autorka wypełniła tę lukę, wzbogacając wkład psychologów w ujawnianie prawdy o okresie stalinowskim w Polsce.

Trudno w związku z tym nie dostrzec zarówno psychologicznych walorów pracy, jaki i jej wartości historycznych, a także etycznych.

Jak każda tego typu praca monografia składa się z dwóch części. Pierwsza dotyczy teoretycznego zaplecza czy odniesienia, w tym przypadku koncepcji i badań związanych ze stresem pourazowym, doznawanym przede wszystkim przez ofiary systemów totalitarnych. Ta część pracy ma na celu przybliżenie problematyki odległych następstw stresu pourazowego (przede wszystkim z perspektywy salutogenetycznej) oraz opis kondycji więźnia politycznego w Polsce w latach 1944–1956. Druga część książki jest natomiast prezentacją własnych badań Autorki.

Rozważając kwestie dotyczące podstaw teoretycznych własnych badań Autorka wyróżniła w tej części pracy pięć rozdziałów. W rozdziale pierwszym przedstawiona została historia badań nad następstwami stresu o charakterze ekstremalnym. Szczególnie podkreślono badania dotyczące działania dwóch typów stresorów, jakimi były: udział w działaniach militarnych lub pobyt w obozach koncentracyjnych. Porównanie doświadczeń okresu stalinowskiego z sytuacją traumy wojennej motywowane było faktem, iż osoby represjonowane w okresie stalinowskim walczyły w obronie dawnego ustroju, systemu, rządu londyńskiego oraz wyznawanych wartości i światopoglądu. W rozdziale tym omówione zostały też kontrowersje i dylematy metodologiczne, które doprowadziły do współczesnego rozumienia etiologii, symptomatologii i terapii zespołu stresu pourazowego.

W rozdziale drugim poruszono problem następstw stresu o ekstremalnym nasileniu. W początkowych podrozdziałach omówione zostały modele przedstawiające mechanizmy powstania objawów PTSD oraz sposoby radzenia sobie w trakcie bezpośredniego narażenia na traumatyczne zdarzenie, w późniejszych — problemy i czynniki determinujące adaptację pourazową (z krótkim zarysem podstawowych kierunków terapii posttraumatycznej). Ostatnia część rozdziału drugiego poświęcona została współczesnym sposobom ujmowania skutków stresu pourazowego, ze szczególnym uwzględnieniem diagnozy PTSD w klasyfikacji DSM, stanowiącej kryterium doboru osób do grupy badawczej.

W rozdziale trzecim zaprezentowano krótki zarys historycznego kontekstu represji. Ponieważ szczegółowy jego opis przekraczałby ramy pracy psychologicznej, dane dotyczące tego okresu wykorzystano jedynie pomocniczo przy wyszczególnieniu i precyzowaniu kategorii osób prześladowanych z przyczyn politycznych w Polsce w latach 1944–1956. Dodatkowo przedstawiona została analiza przeżyć byłych więźniów politycznych, uwzględniająca podstawy prawne uwięzienia, krótki zarys metod stosowanych podczas śledztwa (opis procedury przesłuchań, warunków w areszcie i w więzieniu, środków przymusu fizycznego i psychicznego), sposobów radzenia sobie w sytuacji represji (przesłuchania i uwięzienia).

Rozdział czwarty poświęcono prezentacji koncepcji salutogenetycznej Antonovsky'ego. Szczególnie podkreślono charakterystykę poczucia koherencji jako konstruktu determinującego sposób postrzegania, odczuwania i zachowania się jednostek. W ostatnim podrozdziale został poruszony także problem odniesień salutogenezy do innych perspektyw rozpatrywania zagadnień stresu i radzenia sobie.

W rozdziale piątym opisano empiryczne badania wykazujące zależności pomiędzy poczuciem koherencji a różnorodnymi charakterystykami psychologicznymi, dotyczącymi

funkcjonowania intra- i interpersonalnego. Zwrócono uwagę na kwestie przydatności tej kategorii w opisie zachowania jednostki.

Dobór zagadnień w tej części pracy jest właściwy, przemyślany i uzasadniony merytorycznie. Stanowi przy tym spójną, konsekwentną i jasną konstrukcję. Nie brak w nim odautorskich komentarzy i przemyśleń świadczących o bardzo dobrej orientacji Autorki w szerokiej literaturze przedmiotu i badanej problematyce. Teoretyczna część monografii stanowi więc solidną podstawę do sformułowania nowatorskiego problemu pracy i opracowania projektu badań.

Treścią szóstego rozdziału są metodologiczne założenia badań własnych. Oceniając projekt badań trzeba podkreślić, iż przyjęty przez Autorkę model badawczy jest konstruktem w wysokim stopniu spójnym i jasnym, dobrze uzasadnionym naukowo, wystarczającym, by można go zastosować w zaplanowanych badaniach. Jego oryginalność dotyczy dwóch kwestii. Po pierwsze, są to pierwsze tego typu badania w Polsce, co wydaje się o tyle istotne, iż stres pourazowy analizowany jest z dwóch komplementarnych perspektyw — patogenetycznej i uzupełniającej ją perspektywy salutogenetycznej. Kolejna kwestia odnosząca się do oryginalności problemu badawczego to specyficzna grupa badawcza osób represjonowanych z przyczyn politycznych w naszym kraju w latach 1944–1956.

Oceniając metodologiczne podstawy i zasady zaplanowania i realizacji tematu badawczego, sposoby i metody podejmowania poszczególnych problemów i kroków badawczych, czy też procedury analizy wyników, należy podkreślić rzadko spotykaną rzetelność, konsekwencję czy też wysoki poziom i jakość prowadzonej analizy. Pod względem standardów badawczych praca została zaplanowana i przeprowadzona lepiej niż poprawnie, chwilami perfekcyjnie. Warto też podkreślić stosunkowo dużą liczebność grupy badawczej — 100 osób. To niemało z uwagi na fakt, iż pomiędzy represjonowaniem a badaniem upłynęło kilkadziesiąt lat. Pozytywnie ocenić należy zastosowane przez Autorkę metody, narzędzia badawcze, a także wyodrębnienie odpowiednich wskaźników stanowiących operacjonalizację zmiennych teoretycznych. Metody badawcze zostały dobrane trafnie do przedmiotu badań, bardzo starannie i rzetelnie opisane też zostały pod względem merytorycznym i psychometrycznym.

Rezultaty badań własnych Autorka przedstawiła w dwóch kolejnych rozdziałach monografii. Trzeba podkreślić dużą staranność i konsekwencję w ich opracowaniu, prezentacji i omówieniu. I tak w rozdziale siódmym przedstawione zostały wyniki badań mających dwuczęściowy charakter. Ze względu na brak wcześniejszych, metodologicznie poprawnych opracowań dotyczących grupy represjonowanych z przyczyn politycznych, pierwszym etapem badawczym było stwierdzenie u ocalałych występowania odległych następstw stresu pourazowego w sferze funkcjonowania wewnętrznego i interpersonalnego. Drugi etap badań poświęcony był analizie związków pomiędzy poczuciem koherencji a wybranymi odległymi następstwami stresu pourazowego w grupie osób represjonowanych politycznie w Polsce w latach 1944–1956.

Ostatni, ósmy rozdział poświęcony został dyskusji wyników i przedstawieniu wniosków z badań. Wyniki analiz pozwoliły na stwierdzenie, że represje łączą się ze zmianami w funkcjonowaniu wewnętrznym i interpersonalnym badanych oraz że kategoria poczucia koherencji modyfikuje natężenie i jakość odległych następstw stresu pourazowego. Siła poczucia koherencji wiąże się z mniej lękowym, bardziej pozytywnym postrzeganiem

otoczenia, odczuwaniem sensu tak aktualnej sytuacji, jak i traumatycznych wydarzeń z przeszłości, lepszym samopoczuciem oraz z przejawianiem przez badanych mniej wrogiego nastawienia w relacjach interpersonalnych. Należy przypuszczać, potwierdzając hipotezy Antonovsky'ego, iż kategoria ta może być uznana za jeden z czynników warunkujących satysfakcjonującą adaptację posttraumatyczną, efektem której będzie postrzeganie ekstremalnych doświadczeń jako inspiracji do osiągnięcia celów w życiu.

Omawiana część pracy stanowi próbę wnikliwości psychopatologicznej i psychologicznej Autorki, jej kompetencji naukowych, umiejętności analitycznych, jej wiedzy, swobody w ocenianiu i rozumieniu problemów związanych z realizowanym tematem badawczym, a także niewątpliwej erudycji. W świetle zawartych w rozdziale treści Autorka jawi się nie tylko jako rzetelna badaczka, lecz także jako naukowiec umiejący dokonywać uogólnień czy syntez oraz dostrzegać szerszy, niejednokrotnie interdyscyplinarny kontekst swoich poczynań badawczych. Lektura rozdziału dostarcza niemało satysfakcji. Jest on bowiem wyważony, dobrze osadzony w literaturze przedmiotu, potwierdzający także dużą złożoność badanego zjawiska, rekomenduje też dalsze kierunki badań, analizując przydatność uzyskanych wyników w codziennej praktyce klinicznej.

Przedstawiony dzięki badaniom Iwony Czai-Chudyby wizerunek ocalałego nie jest na pewno obrazem pełnym. Jako uzupełnienie zostały potraktowane takie kwestie, jak np. sposoby radzenia sobie osób w rzeczywistości więziennej czy bezpośrednie skutki pobytu w więzieniu. Wynika to z faktu, że uzyskane dane retrospektywne obciążone są dużym piętnem subiektywizmu. Należy jednak zaznaczyć, że naukowy opis następstw stresu pourazowego w grupie osób represjonowanych politycznie, który musi się dokonać kosztem odrzucenia tego typu informacji, traci swój indywidualny, jednostkowy wymiar, traci to, co było niepowtarzalne w każdym człowieku i w jego losach. Aby zilustrować tę płaszczyznę opisu w aneksie książki zostały umieszczone dwa bardzo ciekawe studia przypadków — osoby o wysokim oraz osoby o niskim poziomie poczucia koherencji.

Praca jest próbą połączenia dwóch odmiennych perspektyw badawczych — patogenezy, określającej negatywne zmiany w funkcjonowaniu represjonowanych, oraz salutogenetycznej, związanej z poszukiwaniem indywidualnych i społecznych czynników, które pomogły jednostkom względnie sprawnie przystosować się do życia na wolności. Przyjęte podejście salutogenetyczne może rozwiązać wiele wątpliwości i dylematów związanych z analizą reakcji badanych ofiar represji (np. problem zaskakująco dobrego zdrowia somatycznego i psychicznego części populacji byłych więźniów) i wyjaśnić sprzeczności wyników uzyskiwanych w dotychczasowych badaniach. Zamierzeniem pracy było więc poszerzenie wiedzy na temat różnorodnych następstw funkcjonowania jednostki w warunkach długotrwałego stresu o charakterze psychospołecznym. Cel ten jest motywowany także faktem, że teoretyczne i praktyczne opracowania, które przybliżają mechanizmy procesu adaptacji po przebytych urazach i określają czynniki sprzyjające psychicznemu zdrowieniu mogą zaowocować bardziej efektywnymi procedurami i technikami wspomagającymi terapię, a poprzez to umożliwić ofiarom represji powrót do lepszego samopoczucia oraz do pełniejszego funkcjonowania w społeczeństwie.

Podsumowując powyższe rozważania trzeba podkreślić, iż monografia Iwony Czai-Chudyby stanowi rzetelne i nowatorskie studium problemu badawczego, jest też istotnym wkładem nauki w rozwój konceptualizacji i operacjonalizacji wielu pojęć, konstruktorów

teoretycznych, mechanizmów, a także metod badawczych i terapeutycznych niezbędnych w procesie rozwiązywania tych problemów psychologicznych, które ujawniają osoby prześladowane politycznie manifestujące po latach odległe następstwa stresu traumatycznego. Dlatego też należy przyjąć, iż książka ma na gruncie polskim szczególne znaczenie, jest też opracowaniem pionierskim i nowatorskim.

Monografia stanowi bardzo ważne i wartościowe przedsięwzięcie wydawnicze, szeroko uwzględnia najnowszą literaturę przedmiotu, jest cenna zarówno pod względem poznawczym, jak i praktycznym. Jej czytelna i jasna redakcja pozwoliła uzyskać dużą spójność zarówno całej monografii, jak i jej części.

Trudno na koniec nie podkreślić, iż książka Pani Iwony Czai-Chudyby stanowi także swoiste zadośćuczynienie tym, którzy ponieśli wysokie koszty zdrowotne i osobiste podejmując, z budzącą szacunek determinacją, nierówną walkę o suwerenną i niepodległą ojczyznę.

Józef K. Gierowski